

Louis Vierne (1870-1937)
Uit de “Messe Basse” (opus 30, 1913): *Élévation*

Tommy van Doorn
Vox Humana 31e Jaargang nr. 4 – volume 124 – oktober 2020

In mijn eerste bijdrage aan Vox Humana (Vox Humana 101, januari 2015) besteedde ik al aandacht aan Louis Vierne; toen besprak ik een deel uit zijn harmonium/orgelverzameling *24 Pièces en style libre*. Nu het in 2020 honderdvijftig jaar geleden is dat Vierne geboren werd, leek het me goed opnieuw aandacht aan deze illustere componist te schenken. Buiten de *24 Pièces en style libre* schreef de organist van de Parijse Notre-Dame nog meer werk dat op harmonium gespeeld kan worden. In de zomer van 1912 componeerde hij de *Messe Basse*, een zedelijke compositie die in eerste instantie op gebruik in de Rooms-Katholieke mis geënt was. Net als de *24 Pièces en style libre* gaat het hier om een uitgave die voor zowel orgel als harmonium gebruikt kan worden. Het geheel is op twee balken genoteerd; de pedaalpartij voor orgel is optioneel. Registraties voor beide instrumenten zijn in de partituur vermeld.

Hoogmis en Laagmis

De titel *Messe Basse* laat zich vertalen als “lage mis,” of ook wel Laagmis. De titels van de afzonderlijke delen wijzen ook in de richting van een mis (Entrée, Introït, Offertoire, *Élévation*, Communion, Sortie). Het werk is dus gericht op de liturgie, maar hoe werd zo iets nu gebruikt in de praktijk?

In de Rooms-Katholieke kerk zijn er op de zondagen en kerkelijke feestdagen in principe twee type missen: de gezongen mis en de niet-gezongen mis (ook wel gelezen mis, *Missa lecta*). De plechtige Hoogmis is de uitvoerige en traditionele vorm waarbij een priester voorgaat en (afhankelijk van de grootte van de kerk) geassisteerd wordt door lectoren, acolieten (misdienaars), diakenen en leken. Een koor is hierbij aanwezig voor de gezangen. In de tijd van Vierne werden deze vieringen alléén begeleid door orgelspel; als er geen orgel aanwezig was mocht alleen het harmonium klinken. Tegenwoordig worden ook andere instrumenten toegestaan. De Laagmis is een sobere vorm van de mis: hierbij is géén gezang (en dus ook geen koor); de teksten van de gezangen worden door de priester geciteerd. Ten tijde van Vierne waren alle misteksten uitsluitend in het Latijn en stond de priester een groot deel van de tijd met zijn rug naar het volk toe (*ad orientem*, met het gezicht naar het oosten en dus richting het hoogaltaar); de aanwezige gelovigen konden de teksten meevolgen in hun missaal.

De liturgische praktijken van de plechtige Hoogmissen en Laagmissen zoals Vierne ze kende, waren grotendeels vastgelegd in het missaal dat onder Paus Pius V in 1570 ingevoerd werd na de bepalingen van het Concilie van Trente (1545-1563). Deze bleven gehandhaafd tot het Tweede Vaticaans Concilie (Vaticanum II), dat in de jaren '60 van de twintigste eeuw de liturgische gebruiken herzag. Toen werd onder meer de mis in de volkstaal ingevoerd, terwijl eerder alleen het Latijn toegestaan was. Ook mag de priester zich sindsdien naar het volk keren (*versus populum*). Vóór Vaticanum II was de Rooms-Katholieke mis dus eerder een aangelegenheid waarbij de gelovige gemeenschap enkel toeschouwer was terwijl de rituelen door een priester ten bate van de gemeenschap uitgevoerd werden. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw kwam er meer interactie met de bijeengekomen gemeenschap door, bijvoorbeeld, volkszang.

In de tijd van Vierne (en ook daarvoor) was er het gebruik dat tijdens de Laagmissen, waarbij de kerkgangers een half uur in stilte bijeenwaren terwijl de priester (nauwelijks hoorbaar of zichtbaar) *ad orientem* de rituelen uitvoerde, het orgel gedurende de hele mis bespeeld werd. Alleen tijdens de preek werd het orgelspel onderbroken. In het boek *Louis Vierne: Organist of Notre-Dame Cathedral* beschrijft Rollin Smith dat er in Parijs een eigen muzikaal wereldje ontstond binnen de context van deze Laagmissen. Vaak werden de verschillende misonderdelen muzikaal becommentarieerd, zoals Vierne ook in deze

Messe Basse doet. Soms werd er ook wel een concertprogramma gespeeld, waarbij ongeveer een kwartier voor aanvang van de mis begonnen werd en men doorspeelde tot aan de preek. Daarna werden weer stukken gespeeld tot bij het uitgaan van de mis. Programma's hiervoor werden van tevoren gepubliceerd in kranten en muziekbladen. Zo werden de zondagse Laagmissen een regelmatige bijeenkomst van Parijse orgelliefhebbers.

De Hoogmis en Laagmis (doorgaans Stille Mis genoemd) worden nog altijd gebruikt, maar nu met de liturgische voorschriften van Vaticanum II. Hierdoor zijn liturgische composities van eerdere katholieke componisten, zoals Vierne, niet altijd meer direct toepasbaar op de wijze zoals ze eerder bedoeld werden.

De *Messe Basse* van Vierne

Vierne's *Messe Basse* geeft een idee van hoe zo'n Laagmis in de Franse kerken geklonken kan hebben. Hij componeerde een werk dat voor de amateurorganist een goede invulling was voor een dergelijke dienst. Het werk kan immers ook op harmonium gespeeld worden (lang niet alle Franse kerken hadden een pijporgel), en vereist daardoor in principe alleen een vaardige manuaaltechniek. Een uitdaging is daarbij wel Vierne's chromatische idioom, met talloze voortekens en alteraties.

De *Messe*, gecomponeerd in 1912 en uitgegeven in 1913, werd opgedragen aan Albert Dupré (1860-1940, de vader van Marcel Dupré), die kort daarvoor tot organist van de Saint-Ouen in Rouen benoemd was. Het was voor Vierne een korte periode van relatieve rust na roerige tijden; in 1911 zag hij de belangrijke baan van orgeldocent aan het Parijse *Conservatoire* aan zijn neus voorbijgaan toen Eugène Gigout benoemd werd (terwijl Vierne er al zeventien jaar als assistent actief was). Door Vincent d'Indy kreeg hij daarop de baan als orgeldocent aan de Schola Cantorum aangeboden; hij nam het aanbod graag aan. In 1911 componeerde hij ook twee hoogtepunten uit zijn oeuvre: de *Sonate pour Violoncelle et Piano* (opus 27) en de derde *Symphonie pour Orgue* (opus 28).

Vierne componeerde in 1934 nog een Laagmis, ditmaal de *Messe Basse pour les Défunts* (opus 62): de "Laagmis voor de overledenen" – een requiemmis. Ook deze compositie is op zowel orgel als harmonium uit te voeren. In het voorwoord vermeldt Vierne expliciet dat het werk integraal gespeeld kan worden gedurende een "*messe funèbre non chantée*" – een niet-gezongen uitvaartmis – en dat de totale duur niet langer is dan een half uur. De toon van dit werk is veel melancholischer; het reflecteert de lange periode van tegenslag en zwaarmoedigheid waar Vierne tegen het einde van zijn leven in was beland.

Er volgt nu een kort overzicht van de diverse delen van deze *Messe Basse*. De "Élévation" is bijgevoegd als muziekbijlage.

1. Entrée

Allegro moderato

ORGUE
ou
HARMONIUM

Red. Manuel

Red. Manuel

Detailed description: This system contains the first two staves of the musical score. The top staff is in treble clef with a 2/4 time signature and a key signature of one flat. It features a melodic line with a fermata over the first measure and a dynamic marking of 'f'. The bottom staff is in bass clef, providing a harmonic accompaniment. The system is divided into two parts: 'Red.' (Reduction) and 'Manuel' (Manual). The 'Red.' part covers the first two measures, and the 'Manuel' part covers the last two measures.

1: Aanvangsmaten van de "Entrée."

De "Entrée," bedoeld om te spelen bij binnenkomst van de clerus, is een kort en statig werk. Hierin komt een opgewekt thema, dat eerst in de bas verschijnt, in een aantal gedaanten voorbij. Het wordt volledig op het Grand Jeu gespeeld.

2. Introït

1 4

G. R.

1 4 Red.

Detailed description: This system contains the first two staves of the musical score. The top staff is in treble clef with a 2/4 time signature and a key signature of one flat. It features a melodic line with a fermata over the first measure and a dynamic marking of 'f'. The bottom staff is in bass clef, providing a harmonic accompaniment. The system is divided into two parts: 'Red.' (Reduction) and 'Manuel' (Manual). The 'Red.' part covers the first two measures, and the 'Manuel' part covers the last two measures. The system is marked with '1 4' and 'G. R.' (Grand Jeu).

2: Fuga-expositie in het "Introït."

Het "Introït," ook wel het *introitus*, is het eigenlijke begin van de mis. Dit deel vangt aan met een vierstemmige inleiding, dat op enkel het achtvoetsregister 1 gespeeld wordt. Het achtvoetsregister 4 wordt hieraan toegevoegd bij het tweede deel van het werk: een zeer expressieve fuga (zie het afgedrukte notenvoorbeeld). De fugatische vorm is tamelijk zeldzaam in het oeuvre van Vierne; vandaar interessant dat het hier gebruikt wordt. Tot slot klinkt een langer deel dat in textuur meer op de inleiding lijkt en zich eerst boven een lang orgelpunt afspeelt. In deze compositie klinkt veel van de, voor Vierne zo kenmerkende, chromatiek.

3. Offertoire

3: De openingsmaten van de twee thema's van het "Offertoire."

In het uitgebreide "Offertoire," bedoeld voor tijdens de offerande, worden twee thema's uitgewerkt: een vrolijk, ritmisch gegeven en verderop een meer ingetogen, melodieuze gegeven. Het tweede thema wordt als een koraal behandeld. Verderop in het stuk wisselen beide gegevens elkaar wat sneller af. Qua registratie brengt Vierne hier meer verschil aan dan in de andere delen: zowel de achtvoeten 1 en 4 als de viervoet 3 worden hier in verschillende combinaties gebruikt.

4. Élévation

De "Élévation" is bijgevoegd als muziekbijlage. Dit deel van de mis wordt vandaag de dag niet meer van muziek voorzien. Vóór Vaticanum II was het echter een gelegenheid voor de organist om zeer ingetogen, meditatieve muziek te spelen. Dit deel is grotendeels in vierstemmige, koraalachtige texturen gecomponeerd. Het melodisch gegeven dat in de eerste maat in de bovenstem klinkt, is het uitgangspunt is voor de hele compositie. In de begeleiding maakt Vierne veel gebruik van herhalende elementen, zoals de op-en-neer pendelende beweging in de laatste drie systemen. Chromatiek is weer een voornaam ingrediënt. Het gehele werk klinkt bij voorkeur op de Voix Céleste 16' van het Franse harmonium, waarbij alles een octaaf hoger gespeeld wordt. Op harmoniums zonder Voix Céleste dient men het op een enkel zacht achtvoetsregister te spelen.

5. Communion

The musical score for 'Communion' is written for Organ or Harmonium. It begins with the tempo marking 'Andante sostenuto'. The score is in 4/4 time and consists of two systems. The first system shows the right hand (R) playing a melody with a piano (*p*) dynamic, and the left hand (L) playing a bass line with a mezzo-forte (*Man.*) dynamic. The second system continues the piece, with the right hand playing a more complex melodic line and the left hand providing harmonic support. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.

4: Aanvangsmaten van de "Communion."

Opnieuw een vredig en expressief deel, bedoeld voor tijdens het ter communie gaan. Het geheel wordt in zachte achtoetsklanken gehouden.

6. Sortie

The musical score for 'Sortie' is written for Organ or Harmonium. It begins with the tempo marking 'Allegro molto'. The score is in 4/4 time and consists of two systems. The first system shows the right hand (R) playing a melody with a forte (*f*) dynamic, and the left hand (L) playing a bass line with a mezzo-forte (*Man.*) dynamic. The second system continues the piece, with the right hand playing a more complex melodic line and the left hand providing harmonic support. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.

5: Aanvangsmaten van de "Sortie."

De *Messe Basse* wordt besloten met een vurige slot-toccat. Volgens Vierne-biograaf Bernard Gavoty geeft deze "Sortie" een goed idee van hoe een improvisatie door Vierne aan het eind van een mis in de Notre-Dame klonk. Op harmonium is dit werk voornamelijk geregistreerd met het Grand Jeu en de acht- en viervoet-combinaties. Een groot deel van de compositie is opgebouwd in drie lagen: een energieke melodie in de bovenstem, een pulserende basstem en een voortdurende staccato-akkoordbreking in zestiende noten die in de middenstem verdeeld wordt tussen beide handen. Deze gelaagdheid maakt het complex om te spelen, zeker ook door de verschillende gevraagde articulaties; de speler moet hier zich

steeds goed van bewust zijn. Verderop in de compositie, en op het eind, wordt deze *perpetuum mobile* van zestienden onderbroken door grote akkoorden.

Hoewel de *Messe Basse* in eerste plaats voor de Rooms-Katholieke Laagmis geschreven is, is het ook in vele andere contexten toepasbaar en prachtige concertmuziek. Op harmonium ligt de muziek soms wat lastig vanwege de chromatiek en grote grepen (Vierne's idioom is er sowieso niet één die je makkelijk wegleest!), maar op dit instrument zijn er natuurlijk eindeloos veel mogelijkheden op het gebied van expressiviteit en dynamiek. Ook sluit een harmoniumuitvoering aan op het intieme karakter van zowel de Laagmis als deze compositie.